

ЯК ЗРУЙНУВАТИ РУССКІЙ МІР

Інші книжки Вадима Денисенка

ПОЛІТИКИ НЕ БРЕШУТЬ.
10 законів взаємодії політиків і виборців

ВАДИМ ДЕНИСЕНКО

ЯК ЗРУЙНУВАТИ РУССКІЙ МІР

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2023

УДК 327.2(470)(0.062)

Д 33

Денисенко Вадим

Д 33 Як зруйнувати російський мір. — К. : Наш Формат, 2023. — 208 с.

ISBN 978-617-8120-54-2 (паперове видання)

ISBN 978-617-8120-55-9 (електронне видання)

Що відбувається в головах росіян? Чому вони не бунтують і чи варто чекати змін в РФ? Чи можливий розвал Росії?

У книжці «Як зруйнувати російський мір» автор досліджує виникнення, розвиток і функціонування російського міра від часів Івана Грозного до сучасності. Це чи не найперше таке широке дослідження механізмів самовідтворення російського міра. На відміну від більшості праць про Росію, автор звертає увагу передусім на утворення й функціонування механізмів управління Російською імперією, які залишаються практично незмінними останні 400 років.

Для всіх, хто хоче зрозуміти, чому росіяни саме такі і як можна зруйнувати російський мір.

УДК 327.2(470)(0.062)

Усі права застережено

© Денисенко Вадим, 2023

ISBN 978-617-8120-54-2 (паперове видання)

ISBN 978-617-8120-55-9 (електронне видання)

© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання,
оригінал-макет, 2023

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	9
<i>Розділ 1</i> Від юродства Івана Грозного до вставання з колін Владіміра Путіна	13
<i>Розділ 2</i> Доктрина русского міра, або Чому не існує загадкової русскої душі	42
<i>Розділ 3</i> Розвал СРСР. Робота над помилками сучасної Росії	67
<i>Розділ 4</i> «Русские не програють», або Чому поразка — це завжди перемога	110
<i>Розділ 5</i> Еволюція поглядів Путіна і його психологічний портрет	127
<i>Розділ 6</i> Розвал русского міра. Підсумки	181
<i>Примітки</i>	195

Моїм дідові й батькові
Василю та Ігорю Денисенкам

ПЕРЕДМОВА

Цю книгу я планував написати ще кілька років тому. Я збирав матеріали, щось навіть писав, але, як завжди, не вистачало часу, тож я її відкладав.

Війна, яку розв'язав Путін, крім усього іншого, показала, наскільки ми всі (від України до США, від Індії до Південної Африки) не розуміємо та не знаємо росіян і Росію.

У цій книзі я пробую пояснити, як ось уже чотири століття, практично без змін, облаштована система влади в Росії та як функціонує рускій мір. Глибинна помилка більшості людей, які через різні обставини займаються Росією, полягає в тому, що вони вважають, що рускій мір — це якесь новітнє явище, створене групою ідеологів, які зібралися навколо Путіна. Справа в тому, що і рускій мір, і система управління державою де-факто були створені ще за часів Івана Грозного, а остаточно зацементувалися за царювання в часи Петра I і з певними косметичними змінами дійшли до наших днів.

Перший розділ присвячено особливій формі юродства (царебожествене юродство), яке є основою побудови системи влади в Росії. Юродивий у російській інтерпретації є, з одного боку, пророком, а з іншого — таким собі острівцем свободи. Власне з часів Івана Грозного, через одягання маски юродивого, цар не лише втілює собою Бога (починаючи з часів Петра I і до сьогодні церква остаточно підпорядкована

царській владі), але й заповнює своєю владою територію свободи. Із плином епох насправді мало що змінюється. Той тип державної конструкції, який був запропонований ще Іваном Грозним, практично беззмінно дійшов до наших днів. І, власне, руйнація русского міра неможлива без руйнування цього конструкту.

Другий розділ присвячено визначенню, а що ж таке рускій мір та так звана загадка російська душа. Насправді, хай би як дивно це звучало, — рускій мір не має і не може мати свого «символу віри». Визначення русского міра обов'язково приведе до його розпаду. Рускій мір всеядний і багато в чому шизофренічний, адже під одним дахом він уміщує православ'я і комунізм, білогвардійців і Сталіна. Єдина його точка опори — російська держава. Рускій мір, навіть заявляючи про транскордонні культурні зв'язки, завжди замикається в державній експансії. Він породжений державою і ніколи не зможе вийти за межі цієї самої держави. Один з ідеологів цього самого русского міра свого часу заявив: «рускій мір — це все». Але це «все» — це те, куди держава може дістатися і що може захопити. Другою базовою рисою русского міра є пряма заборона на «добробут сьогодні й зараз». Чотириста років рускій мір говорить про те, як було добре колись і як обов'язково буде добре завтра. Але він забороняє своїм adeptам (так званому глибинному народу) говорити про добробут сьогодні та зараз. Власне цей аспект найскладніше зрозуміти будь-якій людині, яка виросла на європейських цінностях, і звідси багато в чому породжуються міфи про загадковість російської душі. Рускій мір, хоч би як це дивувало, найбільше боїться добробуту зараз і надовго.

Третій розділ присвячено огляду того, як розвалювався Радянський Союз і які уроки із цього розвалу виніс Путін. В історичній науці, попри цілий ряд дуже важливих і ґрунтовних досліджень, домінує думка про те, що розвал Союзу спричинили одна-дві панівні проблеми, хоча насправді їх було значно більше. І тільки сукупність цих проблем дозволила так легко

й відносно безболісно розвалити імперію. У цій роботі я виділяю шість факторів, які потрібні для розвалу імперій узагалі й СРСР зокрема:

1. Утрата довіри до ідеології та неможливість адаптувати ідеологію до викликів сьогодення.
2. Економічна криза, викликана зовнішніми або внутрішніми факторами, та неправильні внутрішні управлінські рішення, які посилюють кризові явища.
3. Брехня, що породжує безсилля (ослаблення) репресивного апарату.
4. Розвал (передусім моральний) символічних структур, які є основою для державотворення.
5. Регіональний сепаратизм.
6. Зовнішній фактор.

У ситуації з розвалом Союзу спрацювали п'ять перших пунктів. Шостий особливої ролі у фінальній частині не відігравав, хоча про нього люблять говорити найбільше.

Четвертий розділ присвячено основоположному міфу російської імперії, який звучить так: «руські не програють». Цей парадоксальний термін є основою для розуміння дуже багатьох процесів у Росії останніх століть. Будь-яка поразка не просто замовчується, вона перетворюється на подвиг і обростає героїчними міфами, які часто не мають нічого спільного з реальністю. Класичний приклад: російсько-японська війна 1904–1905 років. У російській пропагандистській машині (а історія є частиною цієї машини) розгром флоту під Цушімою згадується винятково в контексті справді героїчного затоплення крейсера «Варяг». А те, що затоплення крейсера відбулося за кілька місяців до Цушіми, особливо нікого не хвилює. Поразка — це завжди героїчна перемога російського духу, ось головний лейтмотив російської пропаганди. Такий підхід не може не впливати на психіку пересічного росіянина, який щиро вірить у неможливість воєнної поразки як такої.

Між іншим, саме тут і криється головна причина, чому владі вдається нав'язати ідею непотрібності добробуту вже сьогодні. Погане життя компенсується напівбандитським «зате ми вас поб'ємо».

П'ятий розділ присвячено еволюції політичних поглядів Путіна та його психологічному портрету. Якщо коротко, погляди Путіна особливо ніколи не змінювалися в базових речах, як-от імперськість, ставлення до розвалу «великої країни» і т. д. Що насправді змінювалося, так це рівень упевненості у своїх силах. Насправді, еволюція Путіна — це еволюція агресивності.

І, нарешті, останній розділ — роздуми над тим, як зруйнувати російський мір.

У цій книзі дуже багато цитат. Я навіть сперечався зі своєю редакторкою Яриною Цимбал, чи варто їх так багато подавати. І все ж я вважаю, що обійтися без них просто неможливо, якщо ми хочемо зрозуміти, що твориться в голові росіянина. Просто неможливо переказати своїми словами, по суті, ідіоматичні вислови «Російський мір — це все» чи «Не треба примушувати дітей учити англійську. Хай краще вивчають автомат Калашникова. І тоді незабаром увесь світ заговорить російською».

ВІД ЮРОДСТВА ІВАНА ҐРОЗНОГО ДО ВСТАВАННЯ З КОЛІН ВЛАДІМІРА ПУТІНА

Говорити про російську державність, роль царя-самодержця, «сильну руку» й інші характерні риси російської політичної культури неможливо без розуміння юродства — одного з ключових міфів чи радше архетипів російськості. Юродство пронизує всю російську культуру як такий собі двосторонній рух. З одного боку, це спроба народу вийти за межі дозволеного, спосіб розширити свободи. З другого — держава, передусім в особі самодержця, увесь час прагне опанувати цей «юродивий простір», щоб мати можливість зайти на цю територію умовної свободи та встановлювати там свої правила гри під маскою юродства. Власне, уся історія Російської імперії, починаючи з Івана Ґрозного, — це суцільне намагання держави опанувати простір юродивої свободи. У ХХ–ХХІ століттях юродивий часто втрачає свій первісний релігійний аспект, і ми спостерігаємо світське юродство.

Хто такі юродиві? Одна з прикмет юродивого — порівняння його з біблійними пророками; не священнослужителями, а саме пророками. Він одночасно пророк, містик, філософ, у народному уявленні він стоїть осторонь від священника і в багатьох випадках вищий за нього.

Юродивий живе в перевернутій реальності, де світ культури несправжній, а світ некультури (у певних проявах — неосвіченості) істинний і найсправжніший (звідси, до речі,

походить культ неосвіченого минулого як єдиного справжнього світу).

Таємничість, неможливість описати юродство в якихось раціональних категоріях — теж характерна риса юродивого. У розділі про русській мір ми ще поговоримо про цю навмисну ірраціональність як його визначальну прикмету. Так-от, одне з джерел цієї ірраціональності — юродивий із ряду ключових релігійно-політичних героїв росіян.

Юродство амбівалентне царському. І імператор, і юродивий — такі собі «живі ікони Христа», тому юродивий міг собі дозволити багато свобод. Іван Грозний — перший самодержець, який вирішив поєднати ці дві іпостасі юродивого і царя, щоб максимально розширити свій символічний простір, зробити його майже всеохопним. Пьотр I його збільшив ще, коли скасував патріаршество, а згодом заснував синод. І в цьому розширеному просторі російські імператори існували аж до початку XX століття, коли Ніколай II не лише відновив патріаршество, а й де-факто вперше в історії імперії своїм співправителем зробив юродивого. Радянська влада пішла ще далі за Петра I і практично ліквідувала Церкву як таку, давши можливість Іосіфу Сталіну безмежно розширювати власний простір і максимально звужувати свободи. Нарешті, Владімір Путін, по суті, повторив усе, що зробив Пьотр I, тільки без ліквідації патріаршества.

Окремо слід зауважити, що юродивий — це такий собі над-Іван-дурень. Тільки Іван-дурень — пасивний герой, до якого все саме й так приходиться, поки він сидить на печі, а юродивий — проактивний і дієвий.

Юродство як особливий тип російської політико-релігійної практики

Юродство як особливе релігійне явище виникло ще у Візантійській імперії. У літописах є нечисленні згадки про київських юродивих, але загалом на території нинішньої України

юродство не прижилося. «Як один із рідкісних видів святості юродство формується до VI–VII ст. Із XIV століття юродство зникає у Візантії і стає цілковито російським явищем. Із сорока юродивих, що їх прославляє вся Православна церква, лише шість жили у Візантії, решта — на Русі»¹.

Розквіт юродства припав на XVI століття. Якщо в IV–X століттях у Православній церкві було не більше як чотири канонізовані юродиві, у XIV столітті їх теж було четверо, то в XV столітті їх стало 11, у XVI столітті — 14, а в XVII столітті число знову зменшилося до семи².

Ідеологічною основою юродства в російському варіанті стало священне безумство пророка; священне, бо воно вище за розум і часто недосяжне для розуму взагалі. Юродивий — це такий собі аналог біблійного пророка, який має право і можливість виголошувати пророцтва, часто туманні, містичні та незрозумілі, але від цього особливо важливі, бо істина його не в мозку, а в серці.

«Питання про безумство в Традиції вирішується так: священне безумство вище за розум, інтуювання єдиного (яке передує дуальності) вище за раціональну діяльність, за розумове розведення пар і розрізнення реальностей. Безумство — як священне безумство — навантажується позитивним онтологічним значенням, вагою, оцінюється позитивно. Пряме схоплення абсолютно неочевидного (мало того, протилежного нашому звичайному чуттєвому й раціональному досвіду), яке перекидає раціональний досвід і відкриває зовсім несподівані, блискавичні сфери, у Традиції ставиться вище, ніж послідовна й урівноважена раціональна діяльність».

«У тому самому прикладі з Псалмів Давидових — “Безумний говорить у серці своїм: Нема Бога!” — йдеться саме про те, що Бог неочевидний для раціональної свідомості і “безумний”, за словами псалмиста, той, хто не здатний побачити трансцендентну, наддуальну реальність. [...] В іншому випадку пророк Давид пише про себе самого, що він сприймався в очах світу як безумний — “смеяхуся о мне сидящие во дворех и пояху

о мне пиющие вино”. У Псалмі говориться, що святий пророк і цар, котрий іде слідом за тихим голосом божественної інспірації, сприймається обивателями як дурень. Ігнорування іманентних цінностей, пророча мудрість, яка дивиться понад усіма раціональними моделями, безумовно, викликає глузування у звичайних людей, котрі “сидять по дворах”, “п’ють вино” — вино для них реальне, двори реальні, сидіння для них реальні, а цар Давид цього всього не бачить, не помічає, перебуває в геті інших видіннях»³.

Важливо, що в певні моменти (звичайно, не завжди) аскетичний аспект діянь юродивого відходить на другий план, а наперед виходить суто пророчий бік юродства. «У міру того, як Росія робила юродивого однією зі своїх найвидатніших культурних постатей, аскетичний складник його житійного образу поступово витіснили пророчі аспекти, висунувши на перший план топос влади. Унаслідок у російських житіях юродивий Христа ради постає як російський православний варіант давньоеврейського пророка — глас божий, провидець і кара господня»⁴.

Український філософ Мирослав Попович, міркуючи про паралелі між давньоеврейськими пророками і християнськими юродивими, звернув увагу на те саме. Юродивий — це такий собі божий провидець, який у своїх діяннях багато в чому протистоїть легітимній структурі священнослужительства, створює свій легітимний світ; він, можливо, менший за святого, але в очах багатьох точно вищий за священнослужителя⁵.

Отже, перша дуже важлива риса юродства — це прямі алюзії на пророків, наближення та повторення діянь пророків. І це одна із засадничих відмінностей між юродивими і блазнями, хоча, безумовно, у юродства було багато спільного зі сміховою культурою середньовіччя. Якщо говорити про певні аспекти сміхової культури, притаманні юродству, то насамперед слід згадати, що юродивий творив перевернутий світ, де світ культури був несправжнім, а його світ, світ антикультури, — єдиним реальним світом. Це одна з визначальних

характеристик російського юродства, яке поширювалося поза релігійним, натомість віддзеркалювало, а іноді й творило паралельний релігійно-політичний ландшафт.

Юродивий вибудовує власний світ, у якому виходить за межі офіційної культури, усталеної державою і церквою. Звичайно, найпростіше було б звести всю цю поведінку до теми карнавалу, але втиснути його в прокрустове ложе цього самого карнавалу не дає ціла низка аспектів: і роль пророка, і роль режисера, який ставить свою виставу, будучи в ній актором, режисером і продюсером одночасно, і сама сутність цього світу антикультури юродивого — там найчастіше немає нічого спільного зі сміхом. Простіше кажучи, пророки, навіть якщо і жартують, не можуть бути смішними.

Говорячи про юродство як специфічний прояв російськості, слід пам'ятати ще один важливий аспект цього явища — створення вільного простору в межах традиційно деспотичної держави. Цей філософсько-політичний аспект так само визначальний для юродства: юродивий у жодному разі не революціонер чи проповідник якихось змін (він ніколи навіть теоретично не прагне бути схожим на Мартіна Лютера). Проте з огляду на його пророчу місію та певні карнавальні елементи поведінки юродивий може становити цей острівець відносної свободи, але суто в межах чинної політичної системи. Забігаючи наперед, зазначимо: уся російська культура наступних століть базуватиметься на творенні ось таких острівців свободи, які потім у тій чи тій формі знищуватиме держава.

У цьому процесі творення простору відносної свободи юродивому дуже допомагає ще одна його риса — таємничість й абсолютна ірраціональність. Ірраціональність дозволяє уникати будь-яких логічних рамок, «розчинятися» в символічному просторі та заповнювати цією таємничістю нові символічні простори свободи.

Стосунки «імператор — юродивий» амбівалентні, і ця амбівалентність походить ще з візантійської традиції. Американська дослідниця Прісцилла Гант влучно спостерегла джерела

«вистави юродивого» у візантійських придворних практиках, у яких імператор і юродивий виступали такими собі «ритуальними близнюками».

«Юродствене видовище виявляється міфологічно паралельним до видовища царського ритуалу, що, своєю чергою, ототожнює імператора з Премудрістю Воздвигнутого Хреста. [...] Никифор свідомо посилався на цей паралелізм, зображуючи свого юродивого у вигляді ритуального близнюка імператора, так що обидва сприймалися як живі “ікони” Хреста.

Отже, ця модель править за основу, на якій згодом будуються різноманітні варіації цього стереотипу, що виникають під впливом регіональних традицій, культурних і фольклорних мотивів. [...] 1) юродствене видовище належить не так до карнавальних обрядів, як стверджує Панченко, як до царської літургії і видовищ, що асоціюються з культом Костянтина; 2) стереотип взаємовідносин царя і юродивого в російській традиції міського юродства походить від візантійського зразка, розвинутого в “Житті Андрія”; 3) цей зразок відповідав нагальним культурним запитам Росії як держави-наступниці Візантійської імперії в умовах есхатологічних тривог»⁶.

Підсумовуючи, відзначимо кілька моментів. У Росії юродство виникло як особливий тип політико-релігійної практики, де юродивий міг «відкусити» в державі невеликий простір свободи. Звичайно, простір цей не був спрямований проти чинної влади, але він породжував вільні, не заповнені владою лакуни, куди вона не могла проникнути через пророчу таємничість (ірраціональність) юродствування. Ця таємничість дозволяла в певних моментах не лише прирівнювати юродивого до пророка, а й ставити його на один символічний щабель із самодержцем.

І цей суто російський прояв «власної свободи» в майбутньому призвів до абсолютно несподіваних результатів — самодержець сам почав перетворюватися на юродивого, щоб змусити народ віддати йому ці острівці незалежності. Перш ніж перейти до чотирьох самодержців-юродивих — Івана

Грозного, Петра I, Ніколая II і Владіміра Путіна, розгляньмо народні уявлення про юродство й юродивих. Без цього не можна зрозуміти, що ж насправді відбувається в Росії останні кілька століть.

Народні уявлення про юродство та юродивих

Юродивий (юродство як таке) в російській народній традиції — це насамперед таємничий напівпророк і напівсвятий, особливо близький до народу. У традиційному народному світогляді він належить до культури «не(мало)освіченості» і виступає антагоністом до світу культури (високого світу). А цей культурний світ, звичайно ж, націлений тільки на одне — зруйнувати традиційний лад, знищити традиційний народний світ (саме цей аспект стане панівним у період правління Путіна і призведе до всіх тих жахів, які Україна переживає з 2014 року).

Отже, перша характерна риса народного уявлення про юродивого — це таємнича мова, яка через її незрозумілість (часто прирівнювана до святості) не може бути неправдою. Світ народного юродивого — це світ абсолютної пророчої правди. «Благочестиві християни до юродивих прислухалися. Вони бачили в них молитвеників і чудотворців, вони вірили їхнім словам і пророцтвам. Хто говорить недорікувато, “словесами мутними”, не може говорити неправду, на відміну від вихідця з вищих верств суспільства, навченого ремесла красномовства. Російський народ потребував юродивих протягом усієї своєї історії як викривачів людських пороків, як заступників перед владними колами»⁷.

Із цієї абсолютної правдивості постає й друга характерна риса — образ народного захисника. До того ж не в революційному значенні цього слова, а як божественного охоронця, котрий у своєму безумстві, за влучним висловом філософа Івана Ільїна, обертається з недолюдини в надлюдину: «Це середньовіччя демонструє нам образи, які вільно, без перешкод, існували у своїй недолюдській простоті, де перепліталися

інтенсивна жадоба і недуга, де божевілля і хіть — нерозрізненні, де недоумство межує з похмурим пророцтвом і де недолюдина намагається грати роль надлюдини»⁸.

Народна традиція по-своєму трактує це «святе безумство» юродивого і приписує йому третю характерну прикмету — неможливість логічного пояснення діянь і слів юродивого. Юродивий — дуже таємничий об'єкт, який не вкладається в жодні раціональні пояснення, тому завдяки своїй безумній таємничості та пророчості може проникати в найрізноманітніші сфери життя (у XX столітті він навіть міг виходити з релігійної оболонки, адже релігію де-факто було заборонено).

Російська дослідниця Наталья Ростова навіть запропонувала окремих термін — «російський світ безумства» (*рос. «русский мир безумия»*). «Французький філософ М. Фуко, як відомо, описав європейський світ безумства, до якого відніс невротиків, шизофреніків, меланхоліків та ін. До російського світу безумства належать юродиві, блаженні, мандрівники, Іванушки-дурники, каліки перехожі, кубраки, лабори й ін., яких не можна зарахувати до божевільних, тобто до європейського типу безумства. Насамперед на тій підставі, що “російський світ безумства” обертається навколо об'єкта, який неможливий у світі наявного, але доступний, на відміну від європейського світу безумства, для якого об'єкт можливий і недоступний»⁹.

Окремо варто зупинитися на подібності й відмінностях між юродивим і головним казковим героєм росіян Іваном-дурнем¹⁰. Проте прямі паралелі між юродивим та Іваном-дурником надто оманливі. Попри те, що між ними є чимало подібного, вони не тотожні, і чи не найголовніша відмінність — проактивна позиція юродивого, тимчасом як Іван-дурень лежить на печі і чекає, доки до нього прийде чудо. Юродивий сам творить ці «чудеса», адже його мудрість і його сила йдуть не від казкової чарівності, а від божественного начала¹¹.